

Djurhållning i Östergötlands skärgård

Öar inkl fastland 1 km från
kustlinjen

Förord

Östergötlands skärgård är unik ur ett internationellt, nationellt och regionalt perspektiv. Stora arealer har en lång kulturhistoria med hävd i form av både slätter och bete. Skärgården har undgått exploatering och de storskaliga landskapsförändringar som skett av landskapet på fastlandet det senaste århundradet.

Denna rapport har till syfte att vara ett underlag för framtida insatser i Östergötlands skärgård som främjar djurhållning och landskapsvård. Målet med rapporten har varit att ta reda på den aktuella situationen avseende antal betesdjur och arealen betesmark i skärgården. Rapporten är tänkt att fungera som ett underlag för både kommunal och regional planering och för prioriteringar av samhällsinsatser i syfte att bevara en levande skärgård.

Arbetet med framtagandet av rapporten har utförts av Linda Vålberg på Länsstyrelsen Östergötland och arbetet har finansierats av Länsstyrelsen och Regionförbundet Östsam gemensamt.

Mycket av de unika värdena i skärgården hänger samman med en långsiktig hävd och ett småskaligt brukande av landskapet. Utan betesdjur och skötselinsatser skulle stora delar av skärgårdens karaktär och biologiska mångfald förändras radikalt. Förhoppningsvis kan denna rapport bidra något till att detta inte sker.

Claes Svedlindh
Naturvårdsdirektör

Linda Vålberg
Naturvårdshandläggare

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	4
1. BAKGRUND OCH SYFTE	6
2. ANALYSERAT OMRÅDE.....	6
3. DJURHÅLLANDE LANTBRUK I SKÄRGÅRDEN	8
4. BERÄKNING AV DJURENHETER.....	11
5. BETESMARKSAREALER	12
6. RÄCKER DJUREN TILL OCH VAR HAR VI DE VÄRDEFULLA MARKERNA?	16
7. FLASKHALSAR OCH HOT – OCH KANSKE NÅGRA MÖJLIGHETER TILL UTVECKLING	18
8. TACK.....	23
9. REFERENSER	23
KARTBILAGA	24

Arbetet med rapporten är delvis finansierat av Regionförbundet Östsam.

Sammanfattning

Östergötlands skärgård är unik ur ett internationellt, nationellt och regionalt perspektiv. Stora arealer har en lång historia av beteshävd. Skärgården har undgått exploateringar, som stora vägar som skär av gårdar, och den storskaliga förändringen som skett av landskapet på fastlandet det senaste århundradet pga ett mer rationellt skogs- och jordbruk.

Denna rapport, som är framtagen via medel från Regionförbundet Östsm och Länsstyrelsen Östergötland, har till syfte att ta fram underlag för framtida insatser i Östergötlands skärgård som främjar djurhållning och landskapsvård. För att uppnå detta är målet med rapporten att ta reda på den befintliga djurhållningssituationen (antal djur och areal betesmark) i skärgården.

Öar och fastland inom 1 km från kustlinjen inom socknarna Häradsdamm, Jonsberg, Rönö, Östra Ny, Skällvik, Sankt Anna, Börrum, Gryt, Tryserum och Östra Ed ingår i det analyserade området.

Totalt sett finns 58 djurhållare som hade betesdjur (nöt, får och getter) i januari 2014 inom det analyserade skärgårdsområdet. Totalt sett har dessa djurhållare ca 2 950 nötkreatur, 2 450 får och 30 getter. 18 av dessa djurhållare bor på öar som saknar broförbindelse med fastlandet och de har totalt ca 440 nötkreatur, 870 får och 30 getter.

Knappt 2 700 ha betesmark ingår i miljöersättningar i skärgården, vilket motsvarar imponerande 10 % av hela länets miljöersättningsareal. Av denna areal har skärgården en större andel som ingår i de stödklasser som innehåller betesmarker med höga naturvärden jämfört med länet som helhet. Skärgården sticker även ut med att hushålla drygt två femtedelar av länets skogsbetesareal och en fjärdedel av länets restaureringsstöd.

Arealen betesmark med höga naturvärden uppgår till ca 3 700 ha. Det finns alltså cirka 1 000 ha som är värdefull betesmark men som ligger utanför stöd. En del av detta betas, men det finns även ett stort behov av återupptagen eller bättre hävd och restaureringsåtgärder. Vid beräkningar av hur mycket betesdjur det finns mot vad som behövs för att hålla de värdefulla betesmarkerna i hävd blir resultatet att det saknas djur, framför allt ute på öarna. Djuren på kustnära fastland och öar med broförbindelse kan inte täcka upp behovet av fler betesdjur på öar utan broförbindelse, eftersom det kan leda till djurbrist där istället.

För att klara av att behålla det unika odlingslandskapet i skärgården krävs framför allt att företagen på öarna stärks och kan utöka sina djurbesättningar. Det behöver även bli möjligt och lockande för fler (gärna yngre eftersom medelåldern på djurhållarna idag är hög) att starta nya företag med djurhållning. Att få fler unga att bosätta sig och verka i skärgården är därför en viktig knäckfråga. Till viss del kan även djur köras ut från fastlandet. De från fastlandet behöver inte komma från kustnära gårdar (för att undvika djurbrist på kustnära fastlandsbeten).

Vid intervjuer med djurhållare i skärgården framgår att det största hotet mot djurhållningen är hur stöd och miljöersättningar i Landsbygdsprogrammet ("EU-stöd") kommer att utformas, eftersom de är oerhört viktiga för att få verksamheten att gå runt

rent ekonomisk. Samtidigt upplevs regeländringar och en osäkerhet i hur betesmarkerna ska klassas från år till år som ett stort problem, som gör att många inte vågar satsa på jordbruksdrift.

I princip allt kostar mer när verksamheter ska bedrivas på öar som saknar broförbindelse med fastlandet eftersom transporter kostar pengar och tid, allt från att flytta djur och maskiner mellan öar och fastland till att få ut veterinär. Infrastrukturen i form av bra utformade och tillgängliga hamnar är därför ännu en punkt som de intervjuade anger är av högsta vikt för en levande skärgård. I dagsläget trycker flera på att det ofta är trångt vid kajerna i Arkösund, Tyrislöt och Fyrudden, särskilt sommartid när fritidsbåtar och verksamheter ska samsas om samma yta, men även vintertid vid åtminstone Fyrudden. Det kan även vara problem med att lägga till med färjor och pråmar ute på öarna.

Andra ”problemområden” är bl a bristen på ekonomisk möjlighet att investera i bättre och nya djurstallar (dyra transporter), oförståelse kring djurhållningens betydelse från sommarboende, båtburna turister som visar dålig hänsyn till markerna och betesdjuren, dyra fastigheter som sällan säljs till fast boende med jordbruksverksamhet utan till kapitalstarka fastlandsboende och hårt gäsbete av vallar.

Samtidigt som det finns många bromsklossar har samarbetet ökat mellan djurhållare och andra aktörer, bl a markägare utan djur, genom t ex BSPA-projektet, och flera ser möjligheter till ännu mer samarbete för att effektivisera och hitta lösningar.

Denna rapport har inte haft till syfte att ta reda på hur djurhållningen och verksamheterna i skärgården ska kunna stärkas, även om vissa förslag nämns. Helt klart är att mer arbete behövs för att utreda hur företagen kan stärkas och hur man kan få fler att våga satsa och framför allt att detta sedan sker. Utan djurhållare med livskraftiga jordbruksföretag har vi ingen levande skärgård och stora naturvärden står på spel.

Foto Jens Johanneson. Betade hållmarker på Kråkmarö.

1. Bakgrund och syfte

Den jordbruksverksamhet som bedrivs och som har bedrivits i skärgården under lång historisk tid har satt sin prägel på öarna och det kustnära fastlandet och gett oss ett landskap med unika och höga natur- och upplevelsevärden. En fortsatt möjlighet att bedriva livskraftiga jordbruksföretag är en förutsättning för att bevara en levande kust, ur social, ekonomisk och biologisk aspekt.

Denna rapport har till syfte att ta fram underlag för framtida insatser i Östergötlands skärgård som främjar djurhållning och landskapsvård. För att uppnå detta är målet med rapporten att ta reda på den befintliga djurhållningssituationen i skärgården. Detta kan brytas ner i:

- Antal djurhållande lantbruk i skärgården.
- Areal hävdad betesmark.
- Areal som har stöd via landsbygdsprogrammet (miljöersättning för betesmarker).
- Flaskhalsar och hot inför framtiden och behov av förbättrad infrastruktur.

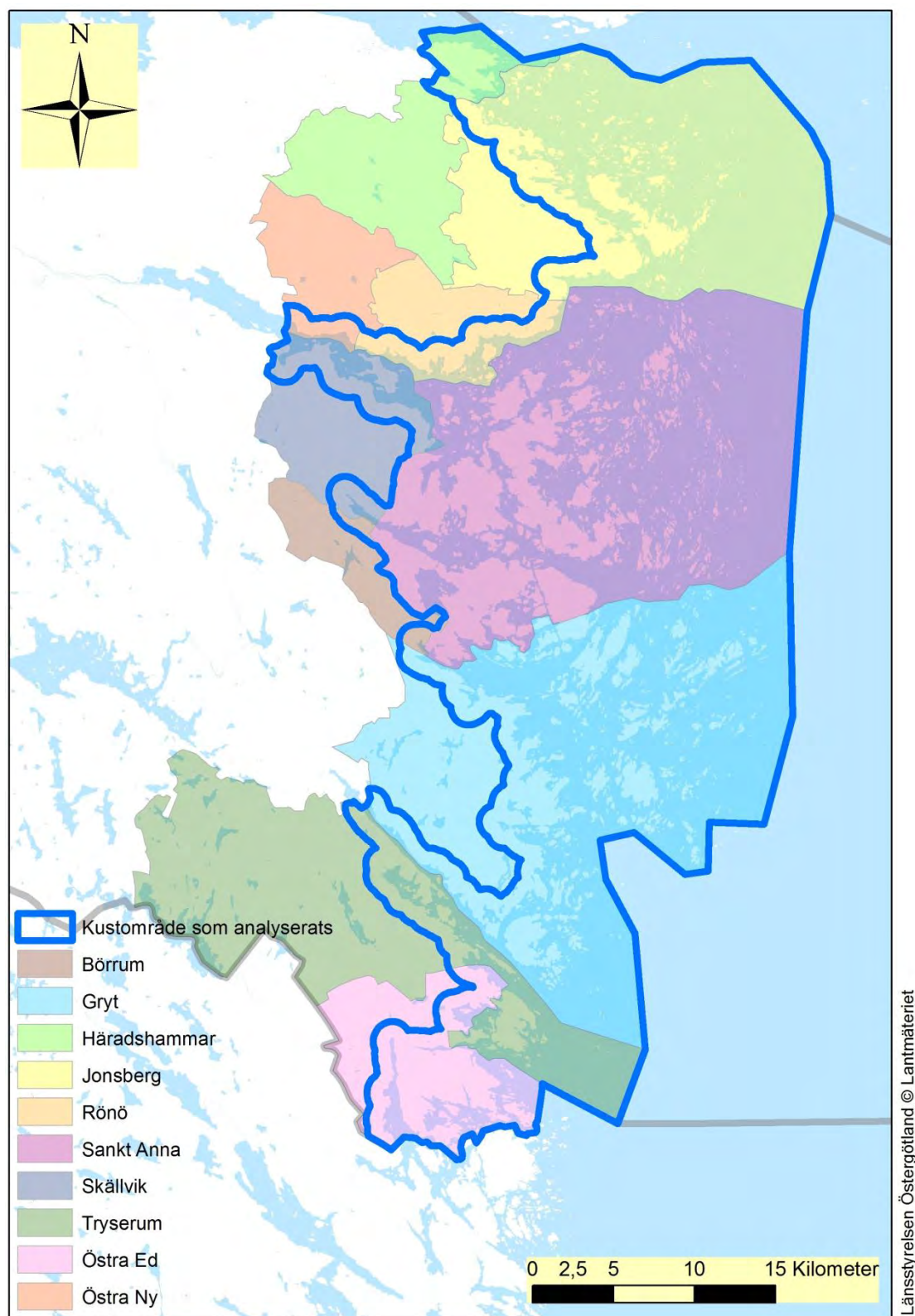
2. Analyserat område

När man tänker på kusten tänker man kanske framför allt på öarna. Det är där som vi har de speciella brukarförhållandena, med allt vad det innebär med att inte ha vägförbindelse mellan alla marker man brukar, svårighet att flytta och se till djur, få ut inköpt foder och andra varor från fastlandet och i omvänd ordning transportera sina produkter från jord- och skogsbruk till fastlandet. Vi vet att det finns även lantbrukare som bor på fastlandet som kör ut sina djur till öar. Det är naturligtvis intressant att fånga upp även dem i en skärgårdsanalys, samt djurhållare på fastlandet som idag inte har djur på öarna, men som potentiellt skulle kunna det i framtiden.

Även om våra socknar i praktiken har upphört och numera ingår i större församlingar, så lever ändå socknarna kvar i folks medvetande och utgör en bra första grund till hur kustområdet har avgränsats. De socknar som berörs är (från norr till söder) Häradshammar, Jonsberg, Rönö, Östra Ny, Skällvik, Sankt Anna, Börrum, Gryt, Tryserum och Östra Ed. Inne i Bråviken och de inre delarna av Slätbaken och Valdemarsviken finns knappt några öar och endast ett par öar inne i Bråviken (Svindra och Esterön) har områden som är angivna som jordbruksblock. Av dessa anledningar har det analyserade kustområdet avgränsats genom att endast delar av yttre delen av Bråviken är med, och då valdes västra gränsen av Häradshammars socken för avgränsning. På samma sätt har inte de inre delarna av Slätbaken tagits med, utan gränsen för det analyserade området går i västra gränsen av Ö Ny och Skällvik, och den inre spetsen av Valdemarsviken som ligger i Valdemarsviks socken ingår inte heller.

Skärgården inom de berörda socknarna är avgränsat till *öar och fastland som ligger inom en kilometer från kustlinjen*. En kilometer från kustlinjen är en naturligtvis en godtycklig gräns, men kan förhoppningsvis fånga upp de som har djur tillräckligt nära kusten för att kunna vara intresserade av att även köra ut till öarna. Ett undantag från en-kilometersgränsen har gjorts, och det är vid Sandfjärden i sydvästra hörnet av Sankt Anna socken. Där har kustområdet utökats så att hela Sandfjärden och den del av Sankt Anna socken som ligger innanför Sandfjärden ingår i det analyserade området. Det

analyserade kustområdet presenteras i karta 1 och kallas i övriga delar av rapporten för *skärgården* kort och gott.

Karta 1. Blå linje markerar det område i Östergötlands skärgård som ingår i analysen av djurhållning och betesmarksarealer i denna rapport. De berörda socknarna är färgade i sin helhet, även om alla utom S:t Anna endast ingår delvis i analysen.

3. Djurhållande lantbruk i skärgården

Djurhållare och djur i skärgården

Uppgifterna kring antal djurhållare och betesdjur är framtagna med utgångspunkt från de produktionsplatser för nöt, får och getter som är registrerade i Jordbruksverkets register och som ligger inom skärgården. Med produktionsplats menas en gård eller en ansamling av betesmarker som ligger intill varandra och där djur uppehåller sig under en del av året. En djurhållare kan ha flera produktionsplatser, t ex gården där de står på stall över vintern och en arrendegård en bit ifrån hemmagården där de går på bete. Grundregeln är att om djurhållarens stallar eller betesmarksområden ligger mer än 500 m från varandra ska det vara olika produktionsplatser. Dispens kan sökas hos Jordbruksverket för att få räkna in betesmarker längre bort i samma produktionsplats som sin gård, vilket verkar vara relativt vanligt i skärgården.

Produktionsplatserna och hur många djur som finns på respektive produktionsplats är taget från Jordbruksverkets djurregister i januari 2014. På så sätt ser man vilka gårdar som håller djur vintertid och därmed året om. Utdraget visar även flera produktionsplatser som är ”tomma”, d v s att det inte fanns några djur där i januari 2014. Mer om dessa längre ner. De djur som är registrerade på en djurhållare och en produktionsplats kan både vara ägda och inhyrda.

Totala sett finns 58 *djurhållare* som har djur vintertid inom skärgården, och som bor och har sin lantbruksverksamhet där. Totalt sett har dessa djurhållare ca 2 947 *nötkreatur*, 2 448 *får* och 27 *getter*. Observera att detta är en ögonblicksbild och varierar över tiden. Nedan har dessa delats upp i de som finns på öar utan broförbindelse med fastland, och därmed är helt beroende av båttransporter, och de som har sin hemmavistelse på fastland eller ö med broförbindelse. Siffrorna presenteras även i tabell 1.

Tabell 1 visar antal av olika betesdjur och fördelning i skärgården vid ett utdrag från Jordbruksverkets djurregister i januari 2014. Med ö avses öar som saknar broförbindelse med fastlandet. Till fastland räknas även öar som har broförbindelse med fastland.

Djurslag	Ö	Fastland	Totalt
Nöt	439	2508	2947
Får	872	1576	2448
Getter	27	0	27

Djur på öarna

Antal djurhållare som bor på ö utan broförbindelse och har djur vintertid är 17 stycken. Dessa djurhållare har endast produktionsplatser angivna vid sina gårdar på öarna, utom en som även har produktionsplatser på ytterligare ett par större öar (där fanns dock inga djur registrerade i januari, då de är stallade på hemmagården). Detta innebär dock inte att öar som inte har någon produktionsplats inte betas, utan djuren som hör till en produktionsplats kan köras till andra öar, troligen relativt nära för att räknas till samma produktionsplats eller så har de dispens för att få räkna in öar längre bort till sin produktionsplats på gården.

I djurregisteret finns även en lantbrukare som bor på en ö, men utan att ha djur registrerade på sin produktionsplats vintertid. Denne köper in djur över sommaren, varför vi sommartid kan räkna med att det finns 18 *djurhållare som bor på öar utan broförbindelse*.

På de 18 djurhållande gårdarna fanns vid utdraget ur djurregistret i januari 2014 (inkl de som köps in över sommaren på en av gårdarna) totalt ca 439 nötkreatur, 872 får och 27 getter, se tabell 1. Det är en stor spännvidd över hur mycket djur respektive djurhållare har, från några få får eller nöt till mer än ett par hundra nöt.

Enligt djurregistret finns det ytterligare nio lantbrukare som har produktionsplatser på öar utan broförbildelse, men dessa har hemadress på fastlandet och bor alltså inte på någon ö. Ingen av dessa hade djur på de produktionsplatser som ligger på öarna då utdraget ur djurregistret gjordes, men sex av dem har djur vintertid på sina hemgårdar på fastlandet och har därför troligen djur året runt och kan potentiellt köra ut till öar. Av dessa sex ligger två inom det analyserade området och fyra längre in på fastlandet.

En av dem som har en produktionsplats på en ö, men som inte har djur på någon annan plats i länet, hyr in djur från en av de djurhållare som bor på en ö och som har djur vintertid. Det ökar inte djurantalet i skärgården, men bidrar till att lösa problemet med tillsyn för den djurhållare som behöver köra en del av sina djur till andra öar än sin ”hemma-ö”.

Utifrån registret med produktionsplatser kan man inte se om fler fastlandsboende kör ut sina djur till öar. Via intervjuer har det framkommit att minst ett par fastlandsboende kör ut en del av sina djur på öar trots att de saknar produktionsplatser där, antingen till öar som ligger nära gården på fastlandet (så att de ingår i samma produktionsplats) eller så har de dispens för att få räkna in öar längre bort i sin produktionsplats på fastlandet.

Utifrån utdrag från Jordbruksverkets djurregister har ingen uppgift kunnat tas fram som säger hur många fastlandsboende som faktiskt kör ut djur till öarna och i så fall hur många. Som ett fortsatt arbete med skärgården skulle man kunna ta fram dessa uppgifter, men det kan vara tidskrävande eftersom det endast är en del som har en produktionsplats på öar. Med hjälp av skärgårdsbor som har stor kunskap om djurhållare i skärgården kan man komma en bit på vägen, samt genom rundringning och enkäter till de man tror kör ut djur.

Enligt intervjuer med lantbrukare i skärgården framgår det att de som är bofasta på öar ofta kan ha sina djur på bete under en längre säsong, åtminstone på den ö som djurstallet ligger på. Väder och vind gör att de som fraktar ut djur från fastlandet har sina djur på öarna en kortare betesperiod än de som är bofasta på öar. Man vill helt enkelt se till att få hem sina djur innan det riskerar att bli dåligt höstväder.

Djurhållare som bor på öar kan ofta ha djur på flera öar och flyttar ibland djuren under säsongen, vilket också möjliggör att öar som är mindre till storlek och som är mindre produktiva kan betas. För en djurhållare som bor på fastlandet blir detta opraktiskt, varför deras djur oftast går på en ö med större betesareal under hela säsongen. Överlag får man en helhetslösning med bra betesplanering, brukande av åkrar och gödselhantering med djurgårdar på öarna.

Djur på fastlandet och på öar som har broförbildelse till fastlandet

I denna analys har produktionsplatser på öar med broförbildelse klumpats ihop med de på fastlandet, då de rent praktiskt, framför allt med avseende på infrastruktur, har mer likartade förutsättningar med varandra jämfört med de på öar utan broförbindelse.

Det finns 40 *djurhållare* som hade djur i januari 2014 på fastland och öar med broförbindelse inom skärgården. Med tanke på att det endast är två av dessa som även har produktionsplatser ute på öarna, och enstaka som har djur på öar utan produktionsplats där, kan man dra slutsatsen att det av olika skäl inte lockar att frakta ut djur till öar, trots närheten rent geografiskt.

De 40 djurhållarna hade i januari 2014 totalt 2 508 *nötkreatur* och 1576 *får*.

Det finns ytterligare fem djurhållare som har produktionsplatser inom skärgården på fastland och ö med broförbindelse, dock utan djur vintertid, men som har djur vintertid utanför skärgården (längre in på fastlandet än 1 km från kustlinjen). Troligen har de angett dessa produktionsplatser i skärgården för att använda dem som sommarbete. Denna analys ger inte svar på om alla dessa djurhållare fortfarande har sina djur på sommarbete inom skärgårdens fastland och på öar med broförbindelse.

Det finns dessutom elva djurhållare som har produktionsplatser på fastland eller ö med broförbindelse, men utan att ha djur varken där eller på annan plats i länet. De flesta bor inom skärgården. Utifrån djurregisteret går det inte att få fram om dessa har djur sommartid eller ej. Vissa kanske köper in eller hyr djur över sommaren för att hålla markerna öppna på sin gård. Om djuren kommer från skärgården gör inte detta någon skillnad i skärgårdens totala djurantal. Om djuren kommer från djurtäta delar av landet vore det en förbättring av djurantalet. Om det är någon som inte har djur sommartid längre skulle dessa kunna vara en potentiell tillgång för tillsyn av djur.

Foto Veronica Axelsson. Får som betar på Södra Finnö.

4. Beräkning av djurenheter

En diko äter mer än ett får. Man kan därför inte ta antalet betesdjur rakt av för att kunna göra en analys av om antalet betesdjur räcker till för betesmarkerna. Antalet djur har därför räknats om i djurenheter (DE). För den som vill veta hur den beräkningen har skett följer nedan en beskrivning.

Enligt Jordbruksverkets rapport 2009:10 klassificeras en mjölkko som en djurenhet per hektar (DE/ha). Andra grupper av djur beräknas som andel DE/ha. En mjölkko äter ca 1500 kg torrsubstans (ts) på 150 dagar, vilket antas vara betessäsongens längd.

Samtliga djur kommer inte ut på *naturbete*. En del ungdjur hinner gå till slakt innan de kommer ut och mjölkkor går till stor del på betesvallar istället för på naturbeten. Länsstyrelsen gör bedömningen att ca 10 % mjölkornas betesdagar sker på naturbeten (i övrigt på betesvallar och fd åkrar), att andelen dikor som betar på naturbeten är 90 %, kvigor, stutar och tjurar till ca 80 % och samtliga får och getter (100 %). Utdraget från djurregisterat anger inte vilken typ av nötkreatur som respektive djurhållare har. Med hjälp av jordbruksstatistik från 2012 (Jordbruksverkets hemsida) fördelar sig nötkreaturen i Östergötland enligt följande:

22,6 % mjölkkor

13,5 % dikor

31,7 % kvigor och stutar >1 år samt tjurar

32,2 % kalvar <1 år (kalvarna brukar räknas in i moderdjurets djurenhet)

Genom att ta i beaktande hur stor andel av de olika grupperna av nöt som betar på naturbeten, deras andel av totala antalet nöt och hur mycket ts de äter får man fram att 1 nöt=0,32 DE. I denna analys antas att denna siffra kan användas för fastland och öar med broförbindelse.

I Östergötlands skärgård har inga av de djurhållare som bor på öar utan broförbindelse mjölkkor, utan det är dikor och ungdjur i djurbesättningarna på öarna. Det kan även antas att i stort sett alla ungdjur kommer ut på bete istället för att stå på stall i ett drygt år innan de går till slakt (enligt intervju med djurhållare). För att ta med i beaktning att en del av betet sker på betesvallar och skog som inte räknas som skogsbete, samt att en del är ungdjur som inte äter samma mängd som ett vuxet djur görs bedömningen att 1 nöt på ö motsvarar 0,8 DE.

Utdraget från djurregistret i denna analys är gjord strax efter nyår, varför man kan anta att samtliga får och getter är vuxna djur, till större delen tackor. Liksom för nöt ingår lamm med moderdjuret när man beräknar djurenheter. 1 får eller get motsvarar 0,15 DE.

Enligt Jordbruksverkets rapport 2009:10 ligger markerna i ängs- och betesmarksinventeringen (registrerade i Jordbruksverkets databas TUVa) i Östergötland mellan 800-1500 kg ts/ha. Torra naturbetesmarker bedöms producera 800 kg ts/ha (Ekstam & Forshed 1996). Betesmarkerna på skärgårdens öar är överlag mycket torra och magra, och ligger troligen lägre än 800 kg ts/ha, men en del strandängar och andra marker borde dra upp denna siffra, varför 800 kg ts/ha används som ett snitt. Det går därför åt *ca 0,5 DE/ha på öarna*. Vid en beräkning utifrån vad en intervjuad djurhållare har i djurantal och betesmarksareal stämmer denna siffra relativt bra.

Årsmånen påverkar mycket skärgården. Det är stor skillnad på avkastning en regnig sommar jämfört med en torr, så beräkningen av 0,5 DE/ha får ses som en uppskattning av ett normalår. Ett par djurhållare har framfört att det behövs en buffert med marker så att betesfodret räcker även vid torrår. För att bevara naturvärdena på lång sikt bör dock antalet djur täcka upp för normalåret, detta för att undvika igenväxning och för stor sk förnäpålgring (visset gräs och annan växtlighet som lägger sig som ett täcke på marken och missgynnar frögroning mm). Att markerna är svagt hävdade vid enstaka blöta år bör inte påverka naturvärdena, då de flesta växter tål det. Finns det marker med flora som är särskilt känslig för svag hävd även enstaka år kan dessa prioriteras för bete bland markerna under blöta år. Under torråren skulle utfodring kunna vara en hjälp, under förutsättning att den sker på ett sätt som inte riskerar att skada floran, men det kräver troligen inköp av foder från fastlandet eftersom torrår även ger sämre foderproduktion från åkrarna, alternativt att buffertmarkerna som nämns ovan är marker utan hävdvärden och som därför inte tar skada av att stå ohävdade under normalåren.

Även på fastlandet och öar med broförbindelse är många naturbetesmarker på höjdlägen magra och torra, varför *0,5 DE/ha används även för fastland*. Skulle man djupdyka i avkastningen skulle det troligen vara lägre än 800 kg ts/ha ute på öarna och något högre på fastland, men siffran får anses tillräckligt god för att få en grov uppskattning av hur mycket djur det kan behövas för att hålla markerna i hävd. Samtidigt som 800 kg ts/ha troligen är något lågt räknat på fastlandet pga större arealer strandbeten så är troligen 0,32 DE/ha en låg uppskattning, så de borde ta ut varandra.

5. Betesmarksarealer

Det finns många sätt att räkna på arealer. Det som kan vara intressant att se är hur stora arealer som har miljöersättningar av olika slag, betesmarker med naturvärden och hur mycket som betas.

Arealen betesmark som har miljöersättningar

När det gäller miljöersättningar så hör de till Landsbygdsprogrammet (delvis finansierat av EU) som går i femårscykler. Arealerna som presenteras i denna analys är från 2013, vilket var det sista året i det femårsprogrammet. Något nytt program kommer inte förrän 2015 (vissa stöd dröjer till 2016 innan de kan sökas), vilket gör att 2014 blir ett mellanår. Mer om detta kan man läsa om under ”Flaskhalsar och hot”.

Miljöersättning för skötsel av betesmarker är indelat i flera klasser; särskilda värden, allmänna värden, skogsbeten, mosaikmarker och restaureringsstöd.

Särskilda värden innebär att en betesmark har naturvärden kopplade till hävden, som t ex hävdgynnad flora och gamla och/eller hamlade träd som vuxit upp i ett öppet landskap och kräver det för sin fortlevnad, men kan även ha höga kulturhistoriska värden. Gemensamt, oavsett vilken typ av värden som finns, är att marken inte ska ha tydligt gödselpåverkad flora (som det ofta är på gamla åkrar eller naturbeten som gödslats och under 1900-talet) på allt för stor del av betesmarken. Länsstyrelsen har fältbesökt och klassat de marker som har särskilda värden. För att få denna ersättning ställs utöver vissa grundläggande skötselkrav även specifika krav utformade för respektive mark. Det kan vara att de ska vara väl avbetade vid säsongens slut, att man inte får tillskottsutfodra djuren eller att gamla träd och kulturlämningar inte ska skadas av yngre träd och buskar.

Allmänna värden är de marker som inte uppfyller kriterierna för särskilda värden, d v s de har inte tillräckligt med hävdgynnad flora eller andra värden. Ofta finns f d åkrar som nu är permanenta betesmarker med i denna klass. I enstaka fall kan det bero på att lantbrukaren valt att inte söka marken som särskilda värden (t ex för att man vill kunna tillskottsutfodra). Det ger en lägre ersättning per hektar än särskilda värden.

Skogsbeten ska, liksom särskilda värden, klassas av Länsstyrelsen. För att få skogsbetesstöd ska en mark ha skogsbeteshistorik, vilket i praktiken innebär att områdena har hävdvärden av olika slag. Det kan vara flora och träd, t ex så kallade kjolgranar (vida granar med grenar långt ner mot marken). Rent historiskt har stora arealer i södra Sverige varit präglade av bete och plockhuggning, men är idag rationellt brukade produktionsskogar utan hävd. De skogsbeten som finns kvar i landet är en spillra av ett landskap som fanns fram till 1800-talets slut (Jordbruksverket 1998).

Foto Jens Johanneson. Skogsbeten som domineras av tall är ovanligt vanliga i skärgården. Typiskt för skogsbeten är träd i olika åldrar och gläntor med gräs och örter.

Mosaikbetesmarker har naturvärden likt de i särskilda värden (och klassas av Länsstyrelsen), men är gräsfattiga, vilket i skärgården oftast beror på stort inslag av hällmark. Är det enstaka och större hällmarker har de oftast ritats bort från jordbruksblocket och marken kan då vara klassad som särskilda värden i stället.

Restaureringsstöd ges under maximalt fem år för att restaurera en betesmark som inte har haft stöd och som har vuxit igen. I vissa fall betas marken under hela eller delar av restaureringsperioden, men det kan också vara först när restaureringen är klar som betesdjuren kommer dit. Det går alltså inte att sätta en exakt areal för hur mycket av restaureringsmarkerna som betas idag. För att få restaureringsstöd ska marken ha värden för att kunna klassas som särskilda värden eller skogsbete efter restaureringen (bedöms av Länsstyrelsen).

Den totala arealen som ingår i miljöersättningar är på knappt 2 700 ha, se tabell 2. Vid en jämförelse med övriga delar av länet särskiljer sig skärgården positivt på flera sätt.

Trots att den totala landarealen är förhållandevis liten så står skärgården för 10 % av den totala arealen som stöd söks på i länet. I denna rapport har inte totala landarealen beräknats i skärgård respektive hela länet, men det är tydligt att andelen landyta som omfattas av miljöersättningar för betesmarker är påfallande mycket större i skärgården jämfört med resten av länet, vilket karta 1 i kartbilagan visar. En förklaring till det kan vara att skärgården inte passar för stora rationella odlingar eller skogsbruk, utan det är bete och slåtter som markerna har använts till. Där det trots allt är åker behöver ytan oftast användas till odling av vinterfoder, varför andelen bete på vall troligen är betydligt lägre i skärgården jämfört på fastlandet. Karta 2 visar hur de olika stödklasserna är spridda i skärgården.

Om man ser på de stödtyper som avser marker med naturvärden, dvs alla utom allmänna värden, så har skärgården en större andel av den totala stödarealen än vad länet som helhet har. I skärgården är nästan 97 % av stödarealen klassad som sådan med naturvärden, jämfört med 93 % i hela länet. Den låga andelen av typen allmänna värden kan delvis bero på att man kanske inte har konstgödslat naturbeten under 1900-talet i samma omfattning som på fastlandet. Skulle en betesmark ha konstgödslats så gör den torra och väl-dränerade marken att näringen lakas ut snabbt och hävdfloran har kunnat vandra in igen. En annan förklaring är att en stor andel av det som idag används som betesmark är just naturbetesmarker i skärgården, medan det på fastlandet förekommer mer gamla åkrar som nu är betesmark. Den förhållandevis lilla arealen med åkermark som finns i skärgården behövs i stor utsträckning som just åker för att få ihop vinterfoder.

Det stöd som verkligen sticker ut är skogsbetesstödet. Hela 43 % av länets skogsbetesareal finns inom skärgårdsområdet. Skogsbetena utgör nästan en fjärdedel av skärgårdens totala stödareal. Här har vi kvar en representativ naturtyp som har varit vanlig i stora delar av länet, men som på fastlandet har fått ge vika för rationellt skogsbruk medan det i skärgården är svårt att få någon lönsamhet vid avverkning och frakt av timmer från öarna. Skogsbetena har höga naturvärden kopplade till både hävd och skog.

Trots att mosaikbetesmarker inte är så flitigt utnyttjat som stödform i Östergötlands skärgård, om man jämför med t ex Västra Götaland, så står skärgården ändå för nära en fjärdedel av länets areal. Sett till den totala betesmarksstödsarealen i skärgården utgör mosaikbeten dock en väldigt liten del.

Trots stor osäkerhet i vad framtiden har att bjuda och dålig lönsamhet verkar det ändå finnas en viss framtidstro. I skärgården finns en fjärdedel av all areal i länet som är med i restaureringsstödet, vilket inom kort kommer att ge skärgården ytterligare drygt 200 ha värdefulla betesmarker som är välskötta. Utöver restaureringsstödet sker även restaureringen inom ett projekt som Länsstyrelsen håller i, inom Natura 2000-områden, kallat Life Coast Benefit.

Den totala betesmarksarealen som ingår i jordbruksblock är drygt 3 200 ha. Av denna areal är det alltså bara 2 700 ha ingår i stödansökningar. Varför inget stöd söks på de ca 500 ha som är mellanskillnaden går inte att se fullt ut. De flesta jordbruksblock som inget stöd söks på är små, men ett jordbruksblock på drygt 100 ha sticker ut. Restaureringsstöd har sökts på detta block, men har fått avslag, vilket förklarar en del av skillnaden. En del av de små blocken som ingen söker stöd på är igenvuxna marker, som därför har fått avslag på stöd. Här kan det finnas ett behov av restaurering och återupptagen betshävd.

Tabell 2 visar arealerna för de olika miljöersättningarna för betesmarker inom det analyserade skärgårdsområdet samt i länet som helhet. Summan på 10 % i sista kolumnen är skärgårdens andel av länets totala stödareal.

Typ av stöd	Areal (ha) i skärgården	Andel av skärgårdens totala areal (%)	Areal (ha) i länet	Andel av länets totala areal (%)	Skärgårdens andel av stödtypen (%)
Betesmarker med särskilda värden	1709	64	21597	83	8
Skogsbetesmarker	611	23	1415	5,5	43
Mosaikbetesmarker	38	1,4	153	0,6	25
Betesmarker med allmänna värden	95	3,5	1827	7,1	5
Restaureringsstöd	224	9,1	906	3,5	25
Summa	2677		25898		10

Betesmarksarealer med höga naturvärden

I ängs- och betesmarksinventeringen, som pågick främst 2002-2004, registrerades drygt 2 800 ha (fullständigt inventerade ytor och restaurerbara ingår, men inte de som noterats som "Ej aktuella"). Bland de fullständigt inventerade områdena finns betesmarker, skogsbeten och slätterängar. Det går inte att särskilja dessa åt på ett enkelt sätt vid GIS-analyser, men slätterängarna utgör en marginell areal varför de har fått ingå. Vid den inventeringen utgick man från den förra inventeringen från slutet av 1980-talet till början av 1990-talet samt de ytor som då hade miljöersättning av den höga klassen (motsvarande dagens klass "särskilda värden") och skogsbetesstöd. Ytterligare arbete med stödansökningar och annat arbete har visat att det finns en större areal av värdefulla betesmarker än vad ängs- och betesmarksinventeringen visar.

För att få fram en totalareal av betesmarker som har höga naturvärden har betesmarker med miljöersättning, förutom allmänna värden, slagits ihop med de som är utpekade i ängs- och betesmarkinventeringen ("Ej aktuella" ingår inte). Mindre arealer har lagts till genom att titta på noteringar av betesmarksblock, t ex som har fått avslag pga igenväxning trots att de har fin flora. Även områden som ska restaureras till öppna beten och skogsbeten och betas inom Life-projektet Coast Benefit har tagits med. Detta ger ett resultat på en *totalareal av värdefulla betesmarker på ca 3 645 ha*, se karta 3 i kartbilagan. Av dessa finns ca 1 620 ha på öar utan broförbindelse och ca 2 025 ha på fastland och öar med broförbindelse, se tabell 3.

Tabell 3 visar arealen av värdefulla betesmarker i det analyserade skärgårdsområdet.

Område	Hektar
Öar utan broförbindelse	1 620
Fastland och öar med broförbindelse	2 025
Summa	3 645

Skulle man gå in i andra, mer begränsade inventeringar, skulle man säkert hitta fler betesmarker som har höga naturvärden, men de borde vara marginella.

Vid en jämförelse med hur stor areal som har miljöersättning visar det sig att det finns *cirka 1 000 ha som är värdefull betesmark men som inte har någon miljöersättning!* En smutt

härnadsväckande siffra. Som nämnts ovan är en mindre areal slåtteräng med i totalarealen för värdefulla betesmarker, men det påverkar inte skillnaden nämnvärt. En del av de ytor som ingår i de värdefulla betesmarkerna som saknar stöd betas tillsammans med ytor som har stöd, men det kan finnas ett stort behov av restaurering och återupptagen beteshävd. Jordbruksverket trycker på att det borde genomföras en ny omgång av ängs- och betesmarksinventering (Jordbruksverket 2013), vilket skulle kunna ge svar på restaureringsbehovet. Enligt stickprovskontroller runt om i Sverige av områden som var fullständigt inventerade i ängs- och betesmarksinventeringen har Jordbruksverket kommit fram till att ungefär en sjättedel idag klassas som restaurerbara (de har tappat hävden och/eller vuxit igen) eller som ej aktuella (de har tappat betesmarksvärdena helt). Om ett område blir utan hävd i skärgården kan igenväxningen av bl a al och björnbär gå mycket snabbt.

Hävdad betesmarksareal

Enligt vad som redovisats ovan är det en differens mellan arealen som stöd söks på (2 500-2 700 ha, beroende på hur stor del av restaureringsstödsmarkerna som redan betas), areal inom jordbruksblock (3 200 ha) och värdefulla betesmarker (3 700 ha). Om alla sköter sina åtagande enligt stödregler har vi alltså minst 2 500 ha hävdade betesmarker.

I övrigt finns det inga sätt att ta reda på huruvida om de hävdas idag eller ej. Vi vet att det är något större areal som hävdas än vad som ingår i miljöersättningar, särskilt där en värdefull mark och mark som stöd söks på överlappar, men där stödmarken ofta har ”hål” borttridade (kan bero på mycket hållmark eller för tätt med träd och buskar) medan den värdefulla betesmarken är bedömd som en helhet.

Andra orsaker till att hävdade marker inte har miljöersättning kan bero på att djurhållaren av olika skäl inte vill söka. En del upplever osäkerhet i hur markerna ska klassas i framtiden och väljer därför att avstå från att ansöka om ersättning för att undvika kontroller och ev återbetalningskrav. Vissa marker som betas uppfyller inte kraven för någon av miljöersättningsklasserna.

6. Räcker djuren till och var har vi de värdefulla markerna?

Antal djur i förhållande till areal betesmark på öar utan broförbindelse

Om man räknar på det finns 486 DE (djurenheter) som betar på naturbetesmarker och 1 622 ha värdefulla betesmarker på öarna som saknar broförbindelse med fastlandet ger detta att det finns 0,3 DE/ha. Om markerna i snitt ger 800 kg ts/ha skulle ca 0,5 DE/ha behövas, eller 811 DE totalt. Det ger ett underskott på 325 djurenheter. Det motsvarar ca 400 nötkreatur (dikor eller ungnöt >1år) eller 2 200 får. En del av detta behov täcks upp av djur som djurhållare som bor på fastlandet kör ut sommartid. Det är dock svårt att få fram en korrekt bild av hur många djur det finns sommartid.

Dessa siffror ska tas med en nypa salt, då flera parametrar i beräkningen är bedömningar, t ex avkastningen och hur många djur som betar hela säsongen på naturbete, men kan ändå ge en hint om läget. Den bild som både skärgårdsfolk och inventeringar vittnar om är att många marker saknar hävd eller är dåligt hävdade och att

det skulle behövas fler djur i skärgården för att bevara och återställa det unika odlingslandskapet. På karta 4 i kartbilagan presenteras vilka marker som är registrerade som ”Restaurerbara” i ängs- och betesmarksinventeringen. Enstaka av dessa ingår idag i miljöersättning, men kartan visar att det finns fler värdefulla betesmarker som saknar hävd och behöver restaureras på öarna jämfört med fastlandet.

Antal djur i förhållande till areal betesmark i hela skärgården

Sett till hela det analyserade skärgårdsområdet finns det ca 1 521 DE som kommer ut på naturbetesmarker. Totalarealen värdefulla betesmarker ligger på ca 3 645 ha, vilket ger 0,4 DE/ha. Om det behövs 0,5 DE/ha är det ett underskott på djur i hela det analyserade skärgårdsområdet. Underskottet ligger på ca 300 DE, vilket motsvarar underskottet på öarna. Fastlandet har alltså ungefär så många djur som behövs enligt dessa beräkningar. Det innebär att man troligen inte kan räkna med att de djurhållande gårdarna på fastlandet nära kusten ska kunna täcka upp för behovet på öarna, utan huvudspåret för att bevara naturvärdena i skärgården bör vara att på olika sätt stärka och utveckla befintliga jordbruksföretag på öarna samt att underlätta för nya att etablera sig.

Djurens och betesmarkernas fördelning i skärgården

Genom att göra beräkningar i GIS (kartprogram) kan man få en visuell uppfattning var det finns gott respektive ont om djur på landskapsnivå genom att utgå från antal djurenheter (metoden Kernel density i ArcMap har använts), se karta 5 i kartbilagan. Som ingångsvärde har en möjlig spridning av djur på 5 000 m från gården använts.

Oavsett vad man sätter för värden i beräkningarna får man dock en generell bild av att det finns fler djur i nordvästra delen av S:t Annas skärgård och södra delen av Gryts skärgård än i övriga delar. Mängden betesmarker är som störst i stora delar av S:t Anna, norra delen av Gryt och nordöstra delen av Vikbolandet, ungefär i höjd med Jonsberg. Till viss del överlappar stora tätheter av djurenheter och betesmarksarealer men i stora delar av skärgården är det för små och få djurhållande gårdar där det finns som mest värdefulla betesmarker. Detta är tydligast i nordöstra, mellersta och södra delen av S:t Annas skärgård samt norra delen av Gryts, vilket syns tydligt på karta 5. Det här behovet täcks delvis upp av att det finns djurhållare som flyttar sina djur till öar som ligger betydligt längre bort från gården än 5 km.

Genom att titta på hur betesmarker fördelar sig i landskapet kan man se var det finns områden som hyser extra mycket betesmarker och var det är störst chans till ekologisk funktionalitet, dvs områdena är tillräckligt stora och ligger tillräckligt nära varandra för att hysa många arter och framför allt att individerna inom en art ska kunna ha ett utbyte med varandra mellan olika betesmarker. Landskapsavsnitt som bedöms vara tillräckligt rika på en viss livsmiljö kallas värdeetrakter. I arbetet med att ta fram rapporten Värdera kulturlandskapet 2005 togs värdeetrakter för odlingslandskapet i skärgården fram (Larsson & Karlsson, 2005), vilka visas på karta 6. Dessa värdeetrakter stämmer väl överens med den gisanalys som gjorts för denna rapport (karta 5).

Betesmarker utanför värdeetrakterna har naturligtvis ett stort värde de också. Förutom att sammanbinda värdeetrakterna och möjliggöra en ekologisk funktionalitet i hela skärgården har de dessutom ett stort värde för jordbruksverksamheten och upplevelsevärdet för boende och turister.

7. Flaskhalsar och hot – och kanske några möjligheter till utveckling

Som en del i analysarbetet har några djurhållare intervjuats via telefon, för att höra deras tankar kring vad som kan vara käpphastar med de speciella levnadsvillkor som skärgården bjuder på. Även det som är positivt eller som skulle kunna utvecklas positivt har fångats upp. Det som redovisas nedan är framför allt en sammanställning av de synpunkter och åsikter som har framförts vid dessa intervjuer, eftersom det är de som lever och verkar i skärgården som kan skärgården bäst.

Landsbygdsprogram och miljöersättningar

Landsbygdsprogrammet, som innehåller de ersättningar som sedan inträdet i EU är en förutsättning för jordbruksföretagen, ändras med jämna mellanrum och ger en otrygg framtid som är svår att planera och förutse. Ska man som lantbrukare våga satsa på att öka sitt djurinnehav med de investeringar som det kräver? Eller kan en ändring i landsbygdsprogrammet om ett par år stjalpa hela företaget? Denna oro lever många lantbrukare med, och särskilt utsatt är skärgårdslantbruken, som redan har extra kostnader jämfört med lantbrukare på fastland och dessutom brukar förhållandevis små, magra och lågproduktiva marker. Bättre framförhållning kring regelverk och vilka stöd som kommer att finnas är ett starkt önskemål. Ett par djurhållare har framfört att flera skogsbeten har förlorat sin miljöersättning under senare år. Både skogsbeten och övriga betesmarksklasser anser man att de bedöms olika även om de påminner om varandra.

2014 är ett mellanår mellan två stödperioder i Landsbygdsprogrammet. Det var tal om att ersättningen för mosaikbeten och för bete och slätter på svårtillgängliga platser inte skulle kunna sökas för 2014, men det ändrades i sista stund. Om det hade blivit en verklighet hade det slagit hårt mot skärgårdsjordbruken, och innan det blev klart att stöden gick att söka var oron mycket stor.

En av de intervjuade har endast några djur på sommaren för att hålla en ö öppen. Om ersättningen för bete och slätter på svårtillgängliga platser hade uteblivit i år hade denne gått från ungefär jämnt upp mellan kostnader och intäkter (ingen ”lön” är inräknad) till att landa på minus. En annan djurhållare, som har djur som huvudsysselsättning, hade förlorat ca en tredjedel av sin totala miljöersättning. Även om stödet för mosaikmarker utgör en liten areal av stöden total sett skulle det lokalt kunna slå hårt mot enskilda djurhållare om det hade försvunnit. Att dessa ersättningar går att söka i år har troligen räddat flera från att upphöra med sina djur, men den ovisshet som var visar också hur sårbart ett helt landskap kan vara utifrån landsbygdsprogrammets förutsättningar.

Fortsatta miljöersättningar och stöd via Landsbygdsprogrammet är A och O för att det ska vara hållbart att ha djur och hålla skärgården öppen, och därmed det viktigaste instrumentet för att bevara de unika naturvärdena. Detta är den punkt som de intervjuade trycker allra mest på i dagsläget.

Infrastruktur - hamnar

De stora hamnar som framför allt används vid större transporter (som djur och foder) är Arkösund, Tyrislöt och Fyrudden.

Åtminstone Arkösund och Tyrislöt har allt mer anpassats för fritidsbåttrafik och turister, vilket försvårar möjligheten att lägga till med djurfärjor och andra båtar för transport av

varor till och från öar. Vinter, vår och höst är inte detta något större problem, men sommartid kan det vara trångt vid kajerna. Det finns olika syn på om det är ett problem. Någon, som bara har några få djur, har nästan bara tyngre transporter höst till vår och behöver inte nyttja kajerna för tyngre transporter sommartid. På så sätt blir det inte någon konkurrens om platsen. Andra, som har jord- och skogsbruk som huvudsysselsättning, har behov av att nyttja kajerna även sommartid, vilket är svårt. Det gör planering och driften av gården svårare att vara hänvisad till att endast köra transporter höst-vår.

Fyrudden är utformad så att man kan köra transporter utan problem, men det är för trångt där, även vintertid. Det kan alltså vara problem med transporter via Fyrudden året om.

Vid planering och utveckling av hamnarna behöver man se till att det både finns svängutrymme i vattnet vid kajerna och på land. Förutom att köra djur och foder kan det handla om transport av virke efter avverkningar på öar, vilket tar mycket plats intill kajen. Tillräckligt med uppläggningsyta måste finnas.

Det behövs även bra landningsplatser för färjor och pråmar på öarna, inte bara på fastlandet. Det är en stor investering att bygga färjeramper, som behövs för att göra det möjligt att sköta tunga transporter.

Pråmar och färjor

Ska man driva ett jordbruksföretag ute på öarna bygger det på att man har egna båtar. För att frakta boskap och maskiner behövs aluminiumfärjor eller pråmar. En av de intervjuade nämnde att innan de hade egen båt hade de en årlig utgift på omkring 25 000 kr för transporter, men när verksamheten skulle växa skaffades egen båt. Att hyra är både dyrt och kan vara svårt att få tillgång till båt när man själv vill. Båten ska vara ledig och det ska vara bra väder.

Genom att vid betessäsongens slut köra kalvar direkt till hamn för vidare transport (till slakteri eller ny djurägare) minst en vecka innan korna körs hem till vinterinstallningen får en djurhållare lugnare kor under resan. Korna slipper stressa över sina kalvar under resan. Beroende på hur öarna ligger i förhållande till varandra och hamnen vid fastland kan det innebära längre tid med båt jämfört med att ta hem alla samtidigt och sedan köra kalvarna till fastlandet, men har man eget båt kan det vara att föredra just för att få lugnare transporter utan incidenter.

En djurhållare nämnde att det finns några fårägare som går ihop vid transporter av djur till fastlandet och foder för att på så sätt få ner kostnaden. En tanke var att utöka den typen av samarbete, t ex vid transport av nöt inför slakt på hösten.

Ett problem som framförts är ett krångligt regelverk, som gör det svårt att kunna frakta djuren själv inom lagens ramar. En översyn av Jordbruksverkets föreskrifter skulle troligen behövas.

Det är inte bara vid transport av djur till betesmarker på andra öar och till och från fastlandet som kräver att man har tillgång till pråm/färja. För att få ihop tillräckligt med vinterfoder har en del lantbrukare åkrar på flera öar. Maskiner ska transporteras mellan öarna vid skörd och övrigt åkerbruk. Ett problem som lyftes var att få ut gödsel till andra öar än den man har sitt stall på. Det faktum att båtarna blir smetiga och skitiga i

ordets rätta betydelse ökar problemet med transport jämfört med andra maskintransporter.

Egen båt krävs även för att t ex få besök av veterinärer, hantverkare och andra som behövs för verksamheten. Det tar tid och resurser att köra.

Foto Thomas Johansson. Vy på Bokö mot bryggan över strandäng och betesmarker inhägnade med trägärdesgård.

Tillsyn av djur

Enligt dagens djurskyddsregler ska betesdjur ha tillsyn dagligen. Det säger sig självt att detta tar mycket mer tid och resurser i anspråk om man har djur spridda på öar som man inte bor på jämfört med att bo och ha djuren på fastlandet. Man ska inte bara ta sig till varje ö, man ska även hitta djuren där. Det är sällan en ö i Östergötlands skärgård har tillräckligt med marker för att man ska kunna driva ett lönsamt jordbruk endast där. Liksom i övriga landet är det svårt att leva enbart på ett småskaligt jordbruk med få djur. Man är därför hänvisad till att köra djur till andra öar också.

En av de intervjuade har delvist löst tillsynsfrågan genom att sommartid hyra ut djur till markägare som inte har egna djur. En del av dessa har haft djur tidigare och har god djurkunskap, men djurhållaren upplever att även de utan djurerfarenhet gör ett bra jobb med att bedöma om ett djur verkar vara sjukt eller skadat. Beroende på erfarenhet hos de som hyr djur kan tillsynen variera från att de som hyr tar hela ansvaret för tillsynen till att man har delat ansvar. Fler exempel på att andra lånar eller hyr ut djur till andra fastboende och fritidsboende finns. Det bidrar inte bara till hjälp med tillsyn, man får en bättre spridning av djuren inom skärgården, markägare utan djur kan få hjälp med att hålla sina marker öppna och det kan även leda till ökad förståelse kring djurhållning och dess vikt för skärgården (se mer under ”Minskad förståelse...” längre ner).

Rationella byggnader

Många ladugårdar är gamla, små och i behov av modernisering för att fungera för ett rationellt jordbruk. Kostnaderna för att bygga om, ut eller nytt blir dock mycket stora

eftersom både material och stora maskiner för byggnationen ska transporteras ut. Det är en kostnad som få har råd med.

I Gryt satsade bl a WWF för några år sedan på nybyggnation av ladugårdar. En uppföljning av vad det har lett till kunde ge lärdom och ge intressanta fakta inför eventuella nya satsningar. En synpunkt som lämnades angående det projektet var att själva ladugårdsbygget fungerade, men att en del av de marker som skulle restaureras till betesmarker i närheten inom projektet inte blev av. Djurhållarna fick ordna med andra betesmarker, så det löste sig till slut, men det kan ändå vara en lärdom inför eventuella framtida byggnadsprojekt.

**Foto Jens
Johannesson.**
Många ladugårdar
och ekonomi-
byggnader är vackra
och är en del av vårt
kulturhistoriska arv i
landskapet, men är
inte alltid tillräckligt
stora eller moderna
för att fungera för ett
rationellt jordbruk.

Ökad medelålder i skärgården

Antalet fastboende ute på öarna i skärgården har minskat snabbt de senaste decennierna och medelåldern ökar lika snabbt. Bland de 18 djurhållare som bor på öar är fyra över 65 år och fyra är mellan 60-65 år, se tabell 4. Om ingen ”påfyllnad” av nya djurhållare sker kan antalet djurhållare inom en relativt snar framtid minska kraftigt. En enkät skulle kunna ge svar på hur många som tror att de fortfarande har djur om fem år.

Tabell 4 visar hur åldersstrukturen ser ut hos de djurhållare som är fastboende på öar utan broförbindelse.

Ålder på djurhållare i skärgården	Antal
<30	1
30-39	1
40-49	5
50-59	5
60-65	4
>65	4

För att det ska bli en möjlighet med fler yngre djurhållare måste skärgården kunna locka unga familjen, och då är det inte bara möjligheten till livskraftigt jordbruk med möjlighet att ha verksamhet året runt (även om det är något som måste uppfyllas) som ligger till grund för ett sådant beslut. Man kan ha en partner som har arbete på fastlandet, all

verksamhet bygger allt mer på bra internetuppkoppling, barn som ska gå i skola, den sociala biten ska fungera för familjen osv. Att få fler unga att bosätta sig och verka inom jordbruket i skärgården är en viktig knäckfråga för hela kustlandskapet.

Minskad förståelse för betesdjurens och betesmarkernas roll

Som djurhållare upplever man att det finns förståelse kring vikten av att ha djurhållande företag från övriga som har bott i skärgården under hela sitt liv. Man vet vilka förhållande som gäller för att driva företag och varför det är viktigt att det fortfarande finns betesmarker och betesdjur. Även många av de som flyttar ut från fastlandet eller är sommarboende på öarna har denna förståelse och försöker själva att ordna med djur och hålla markerna öppna.

Tyvärr märker vissa djurhållare av att det finns ökad grupp med sommarboende, och även vissa som flyttar ut från fastlandet för permanentboende, som saknar kunskap och förståelse kring djurens och betesmarkernas roll för landskapet. Det kan handla om de som köper en fastighet och styckar av tomter, vilket kan leda till att en mark inte fungerar som betesmark längre. Som någon uttryckte det så ser man inte betesdjurens roll förrän djuren försvunnit och marken blivit en ogenomtränglig djungel.

Även båtburna turister som inte har fastigheter i skärgården har ibland dålig kunskap kring hur man ska bete sig på marker med betesdjur. Som exempel finns det de som låter sina hundar gå lösa, till följd att betesdjur får bitskador och jagas ut i sjön. En del anser att mängden besökare är för stor och hänsynen till betesdjur och mark för låg. Det har lett till att man som djurhållare väljer att inte ha sina betesdjur på en del välbesökta öar under perioder av sommaren. Besökare är även oförsiktiga med eldning och tar inte hänsyn till skog, berg och risk för spridning av brand.

En informationskampanj riktad till sommarboende och andra som besöker skärgården föreslogs av en djurhållare. Det är viktigt att det kommer fram vilken roll betesdjuren har för landskapet, varför det är viktigt med livskraftiga jordbruksföretag och deras förutsättningar, vikten av att behålla den biologiska mångfalden som är så unik för skärgården samt vad man ska tänka på som besökare på öarna, som att koppla hundar.

Genom att engagera fastighetsägare utan djur finns en ökad potential till förståelse och bra samarbete mellan markägare och djurhållare.

Fastighetspriser

När en fastighet läggs ut på marknaden för försäljning kan sällan de fastboende vinna budgivning. Slutpriset på en fastighet är oftast för högt för att man ska kunna leva på den när man driver jordbruksföretag. I stället är det kapitalstarka köpare från fastlandet som köper dem för att ha husen till sommarboende. Som lantbrukare boende på en ö blir det svårt att utveckla och utöka sin verksamhet, särskilt om de som köper inte är intresserade av att arrendera ut markerna för bete (se stycket ovan om minskande förståelse).

Ett förslag som har kommit upp är att man, liksom i Stockholms skärgård, bildar en skärgårdsstiftelse. Stiftelsens roll skulle vara att köpa fastigheter som kommer ut på marknaden för att sedan se till att de förvaltas på bästa sätt. Stiftelsen kan ordna med arrendatorer som får i uppdrag att förvalta fastigheten. En stiftelse kan vara på gott och ont. Samtidigt som en skärgårdsstiftelse kan hjälpa till att bevara jordbruksdriften finns det också en risk med att det privata ägandet försvinner. Östergötlands län har

förhållandevis många privatägda djurgårdar ute i skärgården, om man jämför med andra län, vilket flera är måna om att bevara. En eventuell stiftelse får inte konkurrera ut en fastboende, som skulle kunna utöka sin verksamhet och få en stabilare inkomst.

Minskad vallskörd pga gåsbete

Hårt betetryck från grågäss på åkarna på försommaren ger tydligt mindre skörd av framför allt vall. Diverse olika metoder har testats för att skrämma bort gässen från åkrarna, men de vänjer sig snabbt och återkommer.

Samarbetsmöjligheter

Möjligheter till diverse samarbete har redan nämnts, som t ex vid transporter av djur eller för tillsyn. Ett exempel är hur en eldsjäl har jobbat för att engagera fritidsboende markägare till att bevara sin del av odlingslandskapet och kopplat ihop dem med djurhållare som behöver betesmarker.

Värt att nämna är också att arbetet inom BSPA-området har lett till bättre kontakter mellan djurhållare och andra aktörer, som markägare. Man har fått kontakter som är bra att ha vid t ex restaureringar. Att få se andras restaureringar har gett bra inspiration för den egna marken. Idéer behöver uppmuntras och tankar utbytas. Ett fortsatt samarbete inom BSPA-området och ett utveckla samarbeten inom övriga delar av skärgården är av stor vikt.

Förslag till försöksverksamhet

Enligt ett remissvar visar rapporten på behovet av fördjupningar. Genom att organisera en försöksverksamhet som utgår från några av de befintliga djurhållande företagen på öarna, med kvalificerad uppbackning och uppföljning, skulle man kunna visa på framtida möjligheter. Dessa skulle kunna ge svar på hur befintliga företag kan stärkas och hur man kan möjliggöra för och uppmuntra nya djurhållare.

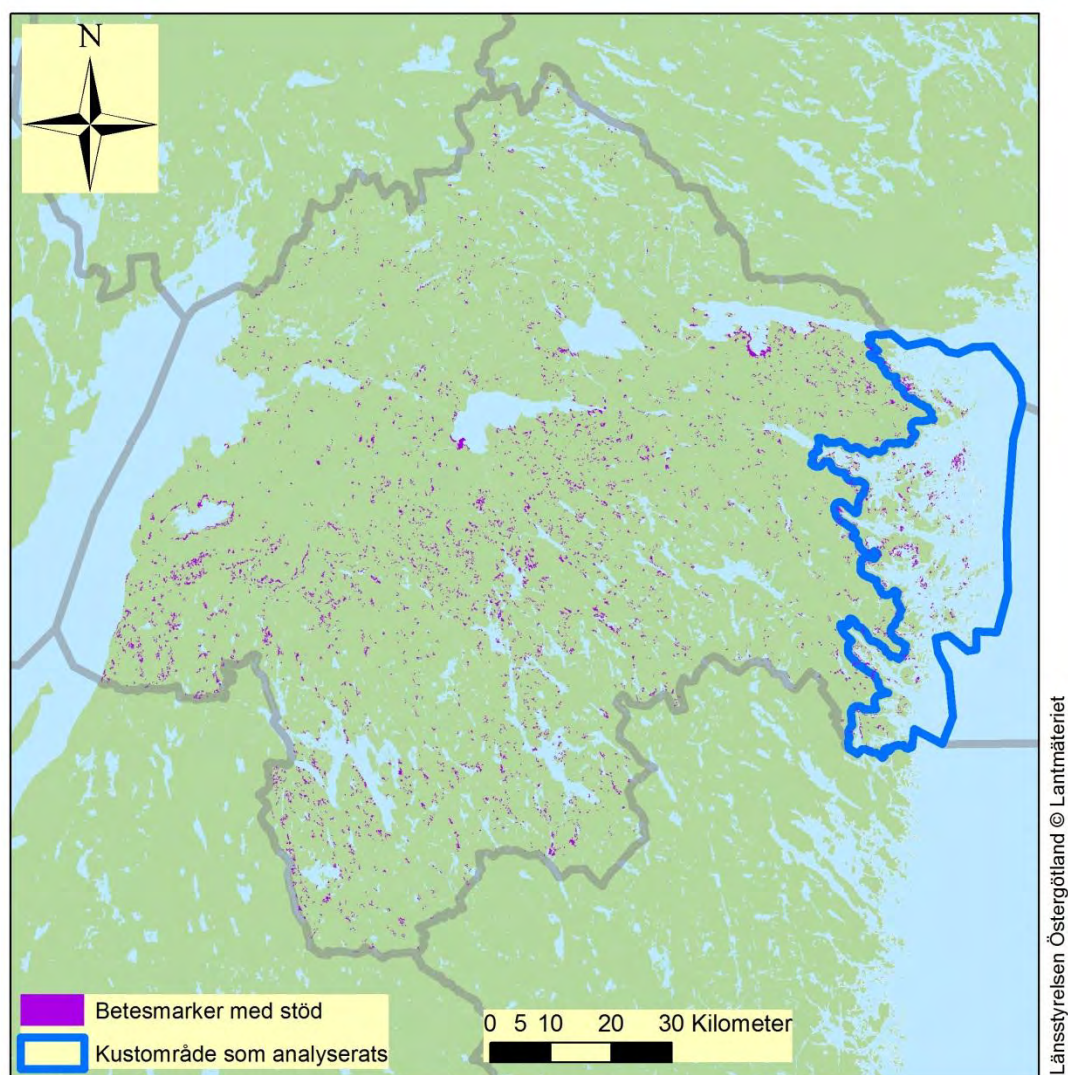
8. Tack

Jag vill rikta ett varmt tack till de djurhållare som tog sig tid att besvara mina frågor och diskutera förutsättningarna för jordbruksverksamhet i skärgården.

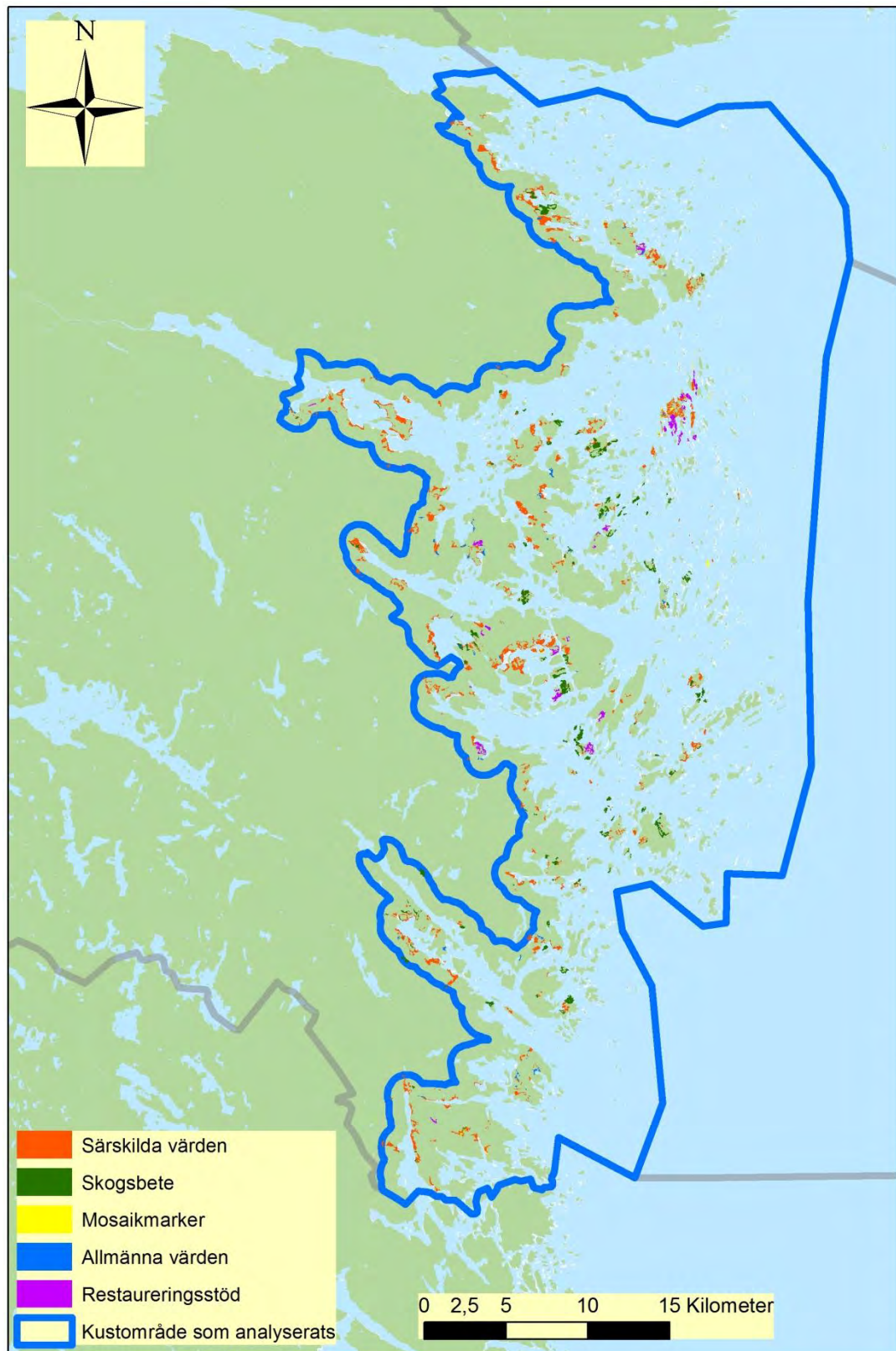
9. Referenser

Ekstam Urban & Forshed Nils, Äldre fodermarker, Naturvårdsverket, 1996
Jordbruksverket, Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden, 1998
Jordbruksverket, Utveckling av ängs- och betesmarker, Rapport 2009:10
Jordbruksverket, Utvärdering av ängs- och betesmarksinventeringen och databasen TUVÅ, Rapport 2013:32
Larsson Martin & Karlsson Linus, Värdera kulturlandskapet, Kustlandet leader+, 2005

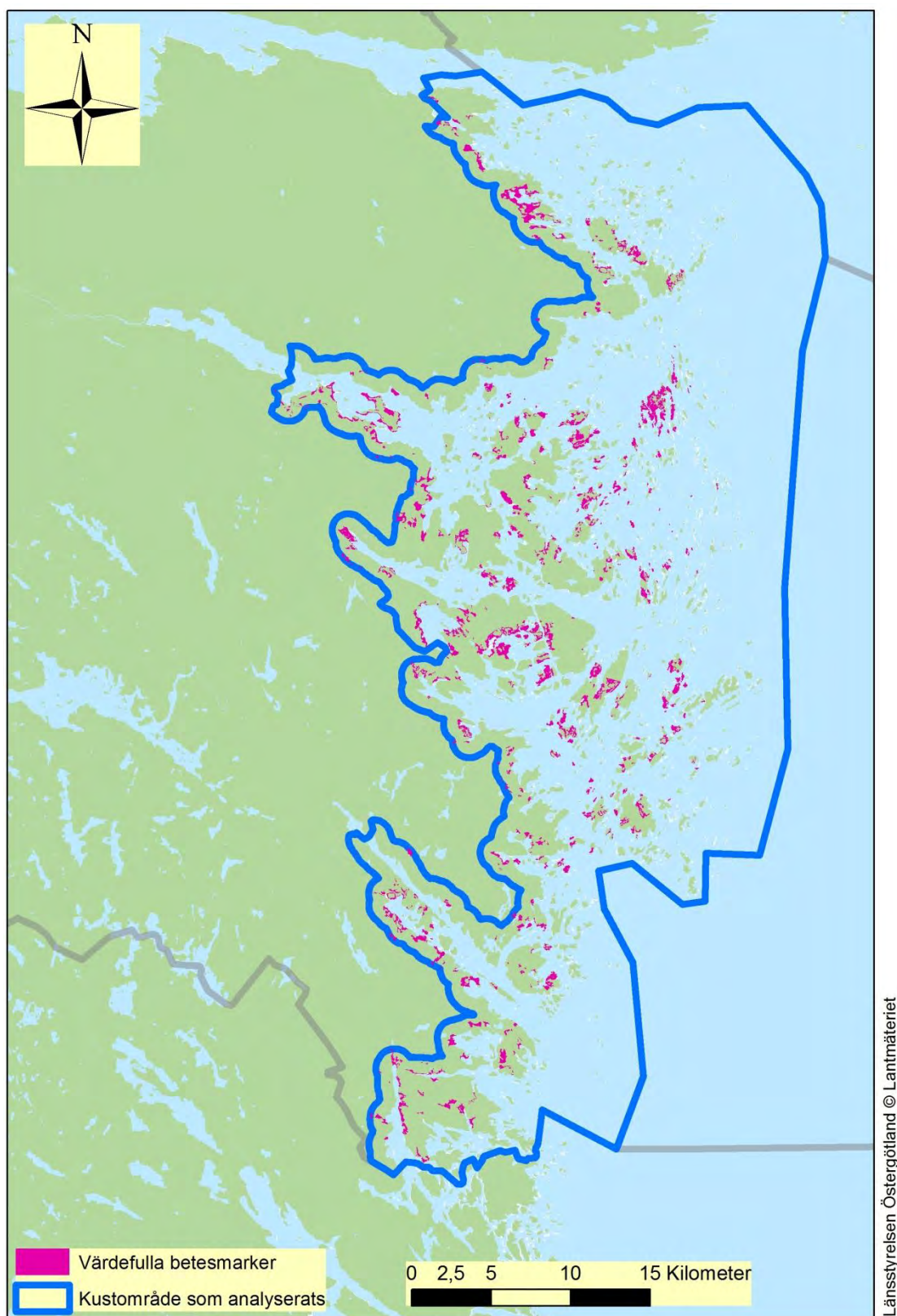
Kartbilaga

Karta 1. På kartan visas de betesmarker som har någon typ av miljöersättning i landsbygdsprogrammet, d v s särskilda värden, allmänna värden, skogsbeten, mosaikmarker och restaureringsmarker. Sett till landytans areal har skärgården en stor andel som är betesmarker med miljöersättning jämfört med fastlandet.

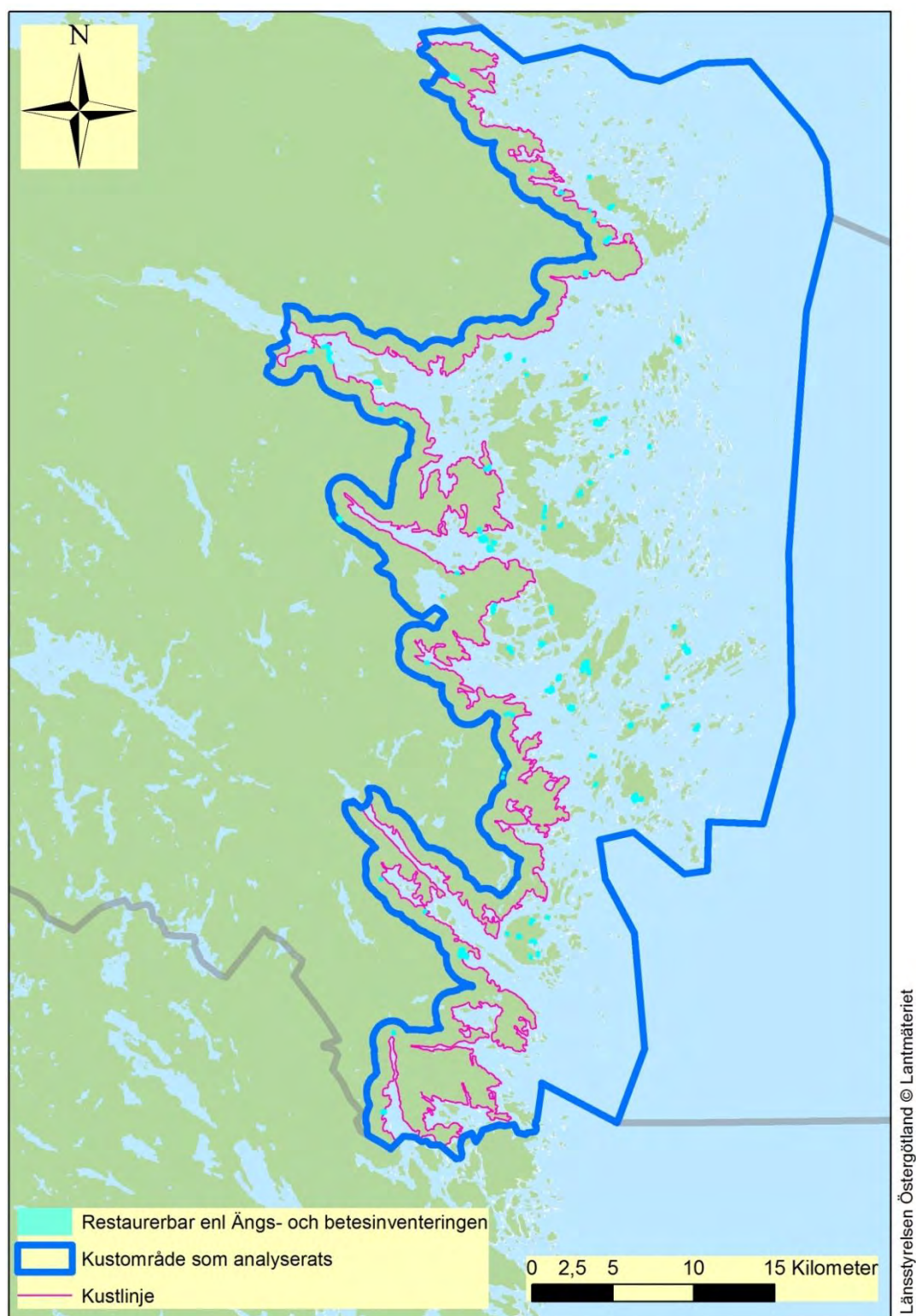

Karta 2. Via landsbygdsprogrammet kan miljöersättningar sökas för den skötsel man bedriver på betesmarker. På kartan är betesmarkerna uppdelade i de olika ersättningsklasserna. Särskilda värden är den i särklass vanligaste stödformen i skärgården, men skärgården har en mycket stor andel av länets skogsbeten och restaureringsmarker.

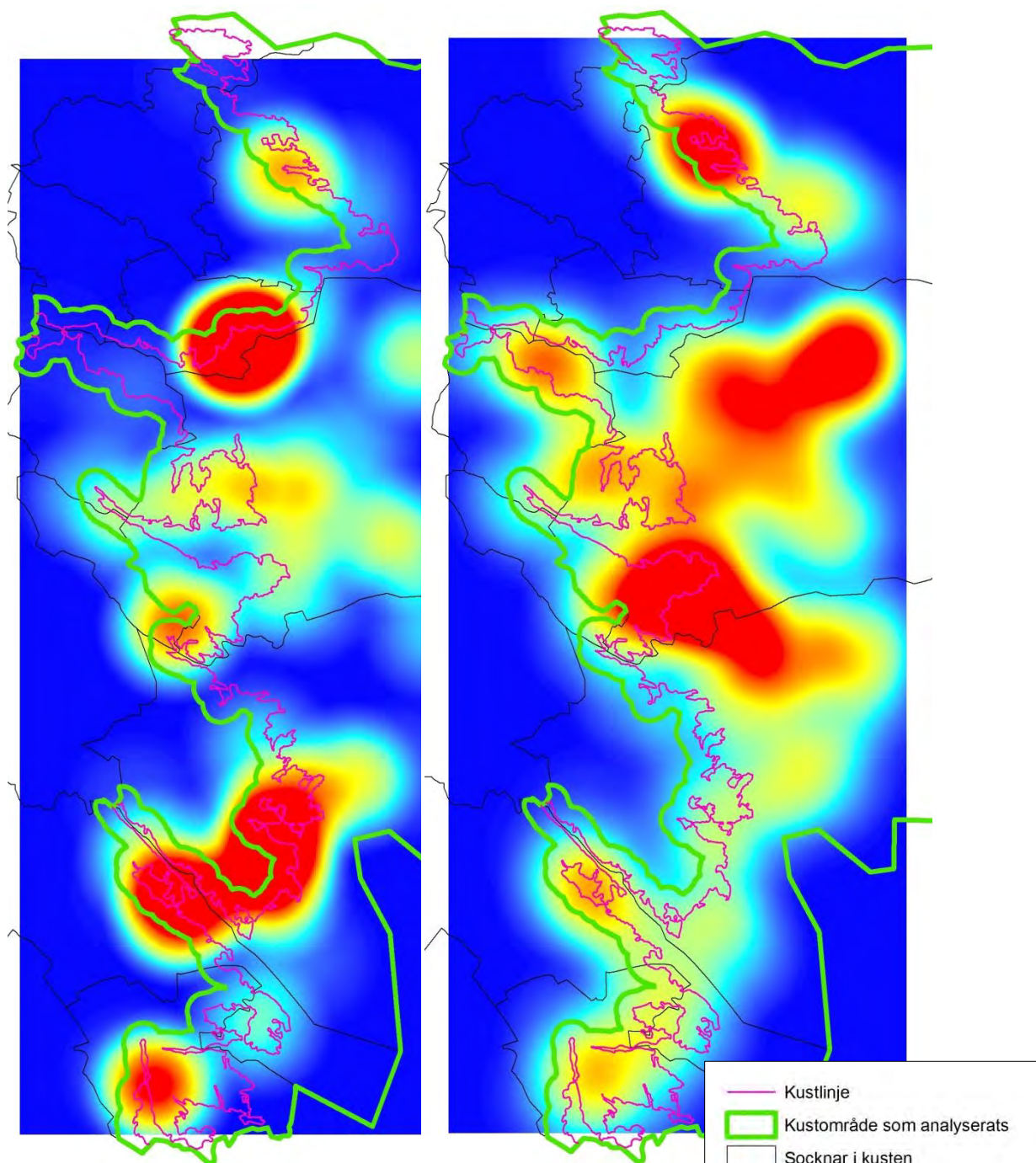

Länsstyrelsen Östergötland © Lantmäteriet

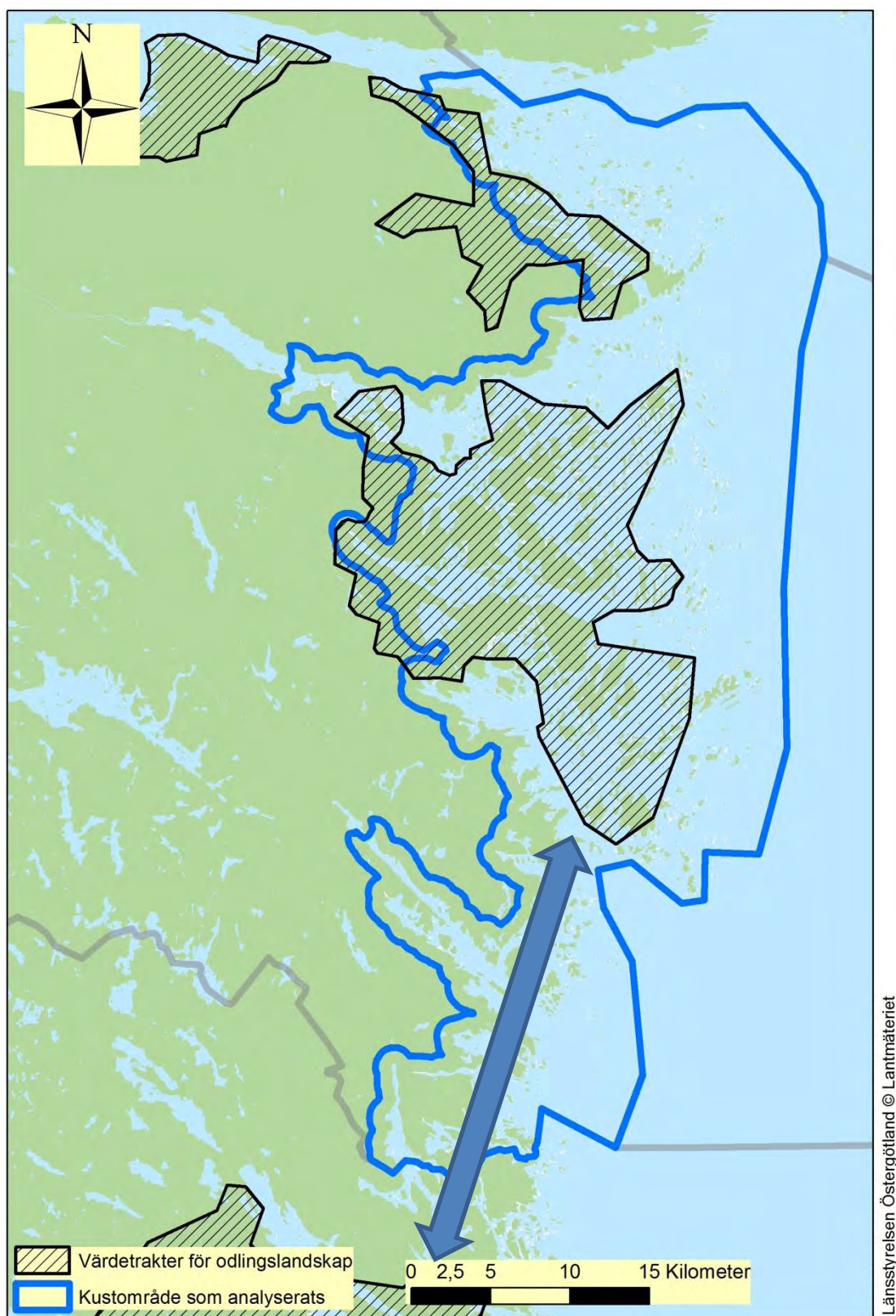
Karta 3. För att få fram vilka betesmarker som har höga naturvärden har områden i ängs- och betesmarksinventeringen (2002-2004) slagits ihop med de klasser i miljöersättningen som har höga naturvärden. Några enskilda marker som fått avslag för att få miljöersättning pga igenväxning, men som har värden, och värdefulla beten som ska restaureras i projektet Life Coast Benefit ingår också.

Karta 4. Vid ängs- och betesmarksinventeringen (2002-2004) kunde områden som hade hävdgynnade värden, men som saknade hävd och/eller var igenväxta (även hävdade marker med långt gången igenväxning), klassas som restaurerbara. Ofta var de både igenväxta och saknade hävd. På kartan ser vi hur de restaurerbara är fördelade i skärgården. Även om det finns en del på fastlandet så är det betydligt fler ute på öarna. Vissa av dessa ingår idag i miljöersättningar, men många har ett stort behov av återupptagen hävd och/eller behov av att åtgärda igenväxning, och det har troligen tillkommit fler områden som var hävdade 2002-2004 men som nu saknar hävd.

Karta 5. Vänstra kartan visas betesdjurens möjliga täthet om varje gård kan köra sina djur inom en radie av 5 km och högra visar motvarande för betesmarkernas utbredning (med hänsyn till antal och hur stora de är). De båda kartorna är skapade med analysverktyget Kernel density i ArcGis, med ingångsvärdena 100-metersrutor och 5 000 m spridning. Till viss mån överlappar högt djurantal med stora arealer värdefulla betesmarker, men särskilt i S:t Annas och norra delen av Gryts skärgårdar är djurtätheten för låg i förhållande till arealen betesmarker. Vissa djurhållare kör sina djur längre sträckor än 5 km och kan täcka upp behovet till viss del, men överlag saknas det betesdjur i skärgården.

Karta 6. En värdetrakt är ett område med stort antal och stor areal av en viss naturtyp. Kartan visar de värdetrakter för odlingslandskapet som togs fram för några år sedan (Larsson & Karlsson, 2005) och denna stämmer bra överens med karta 5. Betesmarkerna i Gryts skärgård är av stor vikt, även om de inte har markerats som värdetrakt, dels för sin egen del, dels som ett viktigt sammanbindande landskap mellan värdetrakten i S:t Anna och i Tjust, vilket pilen illustrerar.

lansstyrelsen.se/ostergotland

Länsstyrelsen Östergötland

POSTADRESS 581 86 Linköping BESÖKSADRESS Östgötagatan 3

TELEFON 010 - 223 50 00 TELEFAX 013 - 10 13 81